

UDK 7.0/77

Zagreb, 2009.

ISSN 0350-3437

Radovi Instituta za povijest umjetnosti 33
Journal of the Institute of History of Art, Zagreb

Arijana Koprčina

Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb

»Griesbach i Knaus«, prva zagrebačka tvornica zlatne i srebrne robe (1925.–1939.) – radionička i unikatna produkcija

Izvorni znanstveni rad – *Original scientific paper*

Predan 21. 6. 2009. – Prihvaćen 15. 9. 2009.

UDK: 739.1(497.5 Zagreb)“1925/1939”

Sažetak

Članak govori o razvoju i djelovanju prve zagrebačke tvornice zlatne i srebrne robe »Griesbach i Knaus«, vodeće u ovoj vrsti umjetničkog obrta u Kraljevini SHS i kasnije Kraljevini Jugoslaviji. Članak se bavi radioničkom i unikatnom srebrnarskom produkcijom te tvrtke, radovima u srebru i sportskim pokalima, kao i angažmanom pojedinih autora, poput Ive Kerdića, Otti Berger, Teodora Krivaka, Vinka Rauschera i

Nikolaja Krasnova na njihovim izvedbama. Navode se i sve poznate narudžbe javnog karaktera koje je ta tvrtka izvodila, poput onih za Sv. Oca, za kraljevsku kuću Karađorđevića kao i za Nadbiskupsko sjemenište u Zagrebu. Članak donosi nova saznanja i o vlastitoj obrtnoj produkciji te tvrtke, usmjerenoj ka izradi sportskih pokala, lovor-vijenaca kao i srebrnog posuđa, većinom srebrnih pladnjeva.

Ključne riječi: *umjetnički obrt, art deco, oblikovanje metala, Griesbach i Knaus, Ivo Kerdić, Otti Berger, Vinko Rauscher, Teodor Krivak, Nikolaj Krasnov, Zagreb, Pariz*

Tvrtka »Griesbach i Knaus« u međuratnom je periodu sinonim za veliku i uspješnu produkciju nakita, medalja i predmeta od plemenitih metala. Posebnost te tvrtke leži u činjenici da je modernim pristupom organizaciji rada uspjela realizirati poslovanje koje nije uobičajeno u obrtničkom kontekstu. Manje tvrtke najčešće se svode na skromnije vlastite produkcije, dok »Griesbach i Knaus« otvaraju vrata suradnji s nizom domaćih umjetnika, prvenstveno s kiparima i medaljerima, čime su unaprijedili tu granu poslovanja. Veličinom i brojem zaposlenika izdvajaju se iz obrtničke kategorije, ali još više usmjerenosti, prema suradnji s umjetnicima. Ne treba zanemariti ni vrijednost prepoznavanja marketinških elemenata. Svojim interesom za promotivne nastupe, za sudjelovanje na međunarodnim izložbama, poput Izložbe dekorativnih umjetnosti u Parizu 1925., to poduzeće postupno zauzima jedno od vodećih mjesta u Kraljevini SHS i potom u Kraljevini Jugoslaviji. Temelj poslovanja bila je produkcija nakita i značaka dvadesetih godina, uz to i srebrokovinarska radionička proizvodnja unikatnih primjerala, koja djeluje u kontinuitetu, a treći segment poslovanja, dominantan tridesetih godina, bila je produkcija medalja, plaketa, službenih znakova i sličnog.

Tvrtka je započela djelatnošću Ljudevita Griesbacha,¹ koji je tijekom 1920. poslovao u partnerstvu s Aurelom Hackom i

Gjorgijem Jungovićem,² a potom samo s Aurelom Hackom i nizom dioničara. Međutim samostalan posao započinje 1921. osnivanjem nove vlastite tvrtke »Ljudevit Griesbach, zlatar i draguljar, tvornica zlatne i srebrne robe« u Martićevoj 25,³ u kojoj se bavi zlatarskim i srebrnarskim obrtom, pre-radom i pročišćavanjem zlata, srebra i svih dragih kovina; trgovinom zlatnom i srebrnom robom, trgovinom dragulja i satova te »tomu spadajućih pripadaka«.⁴

Činjenica da je Ljudevit Griesbach bio po profesiji zlatar⁵ odredila je i poslovanje u prvim godinama postojanja novoosnovanog obrta (tvrtka se u Obrtnom upisniku do 1925. vodi kao »obrt«), gdje su se uz tvorničku izradu zlatnog i srebrnog nakita, te posebno nakita po narudžbi, izvodili i »svakovršni« popravci srebrnog posuđa i posrebrivanje. O kvaliteti radionice svjedoči nam njegova intenzivna suradnja s Ivom Kerdićem, najznačajnijim umjetnikom u domeni umjetničkog obrta u metalu između dva rata, koji je, za razliku od mnogih, vladao pritom i savršenim poznavanjem zanata. Kerdić je kao izučeni graver i cizeler, bečki đak i jedno vrijeme majstor u Hoffmanovim *Wiener Werkstätte*, u odabiru poslovnih partnera prvenstveno vodio računa o njihovim neospornim zanatskim mogućnostima.⁶ Griesbach je bez sumnje zadovoljavao taj visoki kriterij; surađivali su od 1923. nadalje na izuzetno značajnim narudžbama.

1 Reklama iz foto-cjenika »Griesbach i Knaus«, 1936.
Advert from the Photo-Price List of Griesbach and Knaus of 1936.

U rujnu 1925.⁷ osniva se nova tvrtka »Griesbach i Knaus«, koja ima adresu u Martićevoj 23.⁸ Time dolazi do realizacije partnerstva, odnosno priljeva znatnog kapitala između Ljudevita Griesbacha i brata njegove supruge Dragutina Knausa,⁹ koje je obilježilo sveukupno djelovanje tvrtke. Ubrzo, od veljače 1926. godine, otvara se i najpoznatija njihova trgovina u Jurišićevoj 1, u kojoj se uz zlatni i srebrni nakit nudila i optika i fotografski pribor.¹⁰ Tokom 1926. prijavljuju i proširenu obrtnu djelatnost, počinju se baviti i optičarskim obrtom, a od kolovoza i urarskim obrtom s poslovođom Ivanom Sternom.¹¹ Upravo po ponudi fotografskog pribora ta je tvrtka postala i sinonim za sve u vezi s fotografiranjem i izradom fotografija u međuratnom periodu. Uostalom Ljudevit Griesbach bavio se i fotografijom, koja mu je bila gotovo drugo zanimanje. U vlastitoj je nakladi tiskao nizove serija razglednica putopisnoga karaktera.¹² Tome se intenzivno posvećuje od 1928. godine, a glavni dio posla sa zlatom prepušta Ivanu Knausu, starijem bratu svoje supruge Josefine, koji će poslovanje znatno unaprijediti, ali i usmjeriti gotovo isključivo prema produkciji medalja, sportskih znakova, plaketa i sličnog. (sl. 1)

Godine 1929. preselili su centralu tvrtke u Jurišićevu 1 (ovdje će se pretežno baviti fotopotrebštinama), dok podružnicu sele u Ilicu 17, gdje preseljavaju zlatarski i srebrnarski odjel

te izradu zlatne, srebrne i metalne robe. Nešto kasnije, godine 1931., podružnicu s »odjelom zlatarskim i srebrnarskim« sele u Ilicu 15, u dvorišnu zgradu, a ta je adresa uz onu u Jurišićevoj 1 i najčešće prisutna u svijesti onih koji se te tvrtke još sjećaju. Godine 1932. prijavljuju i bavljenje rezbarskim obrtom, logičnim nastavkom vlastite produkcije značaka i medalja. Trgovina ostaje u Ilici 15. do 1936. godine, kada tu djelatnost nakratko preseljavaju u Ilicu 35, a 1937. ponovno su radnju preselili u Ilicu 15, u lokal u veži. Sve to vrijeme strojevi se nalaze i sama se proizvodnja odvija u dvorišnoj zgradi u Ilici 15,¹³ a ta se adresa najčešće sreće i na brojnim njihovim memorandumima. Zajedničko poslovanje Ljudevita Griesbacha i Dragutina Knausa (kao i ostalih članova obitelji) prestaje 30. prosinca 1939., kada odjavljuju zajedničko poslovanje u Ilici 15,¹⁴ a proizvodnju nastavlja nova tvrtka Kovnica »Braća Knaus«, koju su osnovala Josefinina braća Ivan i Dragutin Knaus, a prijavljena je 9. siječnja 1940. godine.¹⁵

Radioničke izvedbe tvornice »Griesbach i Knaus«, srebrnina i serijske izvedbe posrebrnenih sportskih pokala

Temeljna djelatnost tvornice prvih godina bilo je zlatarstvo. Uz serijsku zlatnu robu izuzetnu važnost imala je i produkcija zlatarske radionice, u kojoj su izvedene brojne individualne i unikatne narudžbe. Istraživanje toga dijela produkcije danas je izuzetno kompleksno jer nema pisanih tragova o narudžbama izuzev onih podataka koji su zbog javnog karaktera narudžbi i tada bili izloženi javnosti. Radionicu su vodili Ljudevit Griesbach i Dragutin Knaus koji su dogovarali radioničke izvedbe i nakon 1930-e,¹⁶ kada je upravljanje poduzećem preuzeo Ivan Knaus.

Prva poznata i ujedno jedna od najvažnijih narudžbi javnoga karaktera iz 1925. bila je narudžba nadbiskupa dr. Antuna Bauera za izvedbu kaleža za Sv. Oca, koji mu je poklonjen prilikom proslave tisućite godišnjice hrvatskoga kraljevstva. Kalež je u autorskom smislu naručen od Ive Kerdića, koji ga je iskucao u srebru prema detaljnom ikonografskom programu nadbiskupa Bauera.¹⁷ Griesbachov račun za rad na tom kaležu objašnjava i način njihove suradnje: radio je lotanje »perlranda«, radio šaraf na kupi, »lotovao i satinirao patenu s 18k zlatom«, polirao kupu i patenu, izveo 2 »probefasunga« za smaragd i 3 »probefasunga« za karneole, pozlatio ih je. Tim računom obuhvaća i izvedbu 6 srebrnih grbova, graviranih, emajliranih i pozlaćenih. Stavke računa mnogo nam govore o tipu radova koje je Kerdić trebao, jer on je kao vrstan cizeler izveo samostalno sam plašt predmeta, ali prije toga kupu kaleža »drukaju« (tiješte) prema Kerdićevu nacrtu u Griesbachovoj radionici. Međutim zlatarske finese kao i emajlom izvedeni grbovi (prema Kerdićevu nacrtu) bili su onaj dio posla koji je neminovno davao raditi drugima, uglavnom Ljudevitu Griesbachu. Te godine Kerdić radi još jednu veliku narudžbu, »Spomen-knjigu hrvatskoga kraljevstva«, za koju je od Griesbacha naručio 5 grbova izvedenih u emajlu, a korice knjige iskucao je u srebru sam. Knjiga je bila izložena na Izložbi dekorativnih umjetnosti u Parizu 1925., te potom na izložbi Umjetničkog udruženja za promicanje

2 Vitrina s predmetima Ive Kerdića na izložbi »Djela« 1927. u Zagrebu, presnimka iz revije Svijet, 1927., br. 21

Display case with objects of Ivo Kerdić at the Djela exhibition in Zagreb in 1927, copied from the review Svijet, 1927, no. 21

umjetničkog obrta »Djelo«, održanoj 1927. u Umjetničkom paviljonu u Zagrebu. (sl. 2) Za istu izložbu u Parizu Ljudevit Griesbach izveo je još jednu narudžbu, srebrnu dozu za cigarete s emajlom prema dizajnu Otti Berger, tadašnje Kerdićeve učenice na Umjetničkoj akademiji, koja će također ponovno biti izložena na izložbi »Djela« 1927. godine u Umjetničkom paviljonu. Radioničke narudžbe koje su potom slijedile teško je utvrditi ukoliko nisu bile vezane za pojedine važnije javne naručitelje ili pak za poneke od značajnih suradnika, poput Teodora Krivaka, koji za »Griesbacha i Knausa« radi kao mladi majstor.¹⁸ Iako je većinom radio kao rezbar i graver na izradi čeličnih matrica za značke i drugo, radio je i u zlatarskoj radionici kao modeler, graver i cizeler. Krivak je bio izuzetan majstor. Neki od njegovih radova ujedno su i među najznačajnijima izvedenima u toj tvrtki, poput srebrnog iskanog i cizeliranog ikonostasa za Mauzolej Karađorđevića u Oplencu. (sl. 3) Ikonostas je izveden prema nacrtu arh. Nikolaja Krasnova,¹⁹ dvorskog arhitekta kuće Karađorđevića, a oblikovan je s izrazitim reminiscencijama na eklektične predloške i inače dominantne u njegovim radovima. Teodor Krivak izveo je još jednu izuzetno važnu i zanatski zahtjevnu narudžbu: kalež i monstrancu za Nadbiskupsko sjemenište

3 Reklama i ponuda sakralnih predmeta iz kataloga s ponudom tvrtke, 1936.

Advert and range of religious objects, from the firm's catalogue of 1936

4 Monstranca, pozlačeno srebro, vjerojatno prema nacrtu Vinka Rauschera, 1932., Međubiskupijsko sjemenište, Zagreb (foto: V. Benović)

Monstrance, silver gilt, probably from a drawing of Vinko Rauscher, 1932, Archdiocesan Seminary, Zagreb

5 Kalež, pozlačeno srebro, vjerojatno prema nacrtu Vinka Rauschera, 1932., Međubiskupijsko sjemenište, Zagreb (foto: V. Benović)
Chalice, silver gilt, probably from a drawing of Vinko Rauscher, 1932, Archdiocesan Seminary, Zagreb

6 Kalež, pozlačeno srebro, nakon sredine 1933., Muzej za umjetnost i obrt (snimio S. Budek)
Chalice, silver gilt, after mid 1933, Museum of Arts and Crafts

u Zagrebu, izvedene 1932. godine u pozlaćenom iskucanom i cizeliranom srebru s uložnim poludragim kamenjem i biserima.²⁰ Monstranca heksagonalne zvjezdasto razvedene baze s pravilnim kružno raspoređenim zrakama izuzetno je raskošno zamišljena u duhu kasnog i krutog eklekticizma s elementima neogotičkih i neorenesansnih motiva, zanatski vrhunske izvedbe i vrlo luksuznog dojma. (sl. 4) Kalež, također naručen i izveden za sjemenište, ponavlja elemente baze monstrance, ali s drugačijim nodusom i s košaricom kupe koja slijedi reljefne ornamente baze. (sl. 5) Oba predmeta puncirana su žigovima radionice Griesbach i Knaus kao i državnim jugoslavenskim žigovima za srebro. Izvedeni su 1932. godine. Na monstranci je radionica i signirana (Ex Officina Griesbach i Knaus Zagrabiae), a prema zapisima o gradnji i opremanju Nadbiskupskoga sjemeništa izgleda da se oblikovanje može pripisati arhitektu Vinku Rauscheru. Ovdje se navodi da je Rauscher izradio »nacrt za svekoliko crkveno pokućstvo«, u koje se, uz »raspela, škropionice, pričesne klupe, svijećnjake, crkvena rasvjetna tjelesa, umjetno ostakljenje, crkvena zvona, križeve na krovu kapele«, ubraja i »crkveno ruho te razni sitni pribor potreban za vršenje službe

Božje«. ²¹ Zasad nacrti nisu poznati, te se ne može s potpunom sigurnošću tvrditi da je autor dizajna Vinko Rauscher budući da se izrijekom nigdje ne navode kalež i monstranca. Međutim, sudeći prema malobrojnim dosad objavljenim podacima o Vinku Rauscheru, kao i temeljem nekih nacrtava za opremu kapele Nadbiskupskoga sjemeništa, dizajn ovih dvaju reprezentativnih, u osnovnom dojmu neogotički zamišljenih predmeta, mogao bi se s njime povezati.

Jednostavnija verzija srodnoga stilskog žanra očigledna je na kaležu iz fundusa Muzeja za umjetnost i obrt (sl. 6), koji analogijom sa spomenutim primjerom, može asociirati isti ili sličan predložak. Datacija je (prema žigovima) također oko 1930., iz čega proizlazi da je moguće i na tom predmetu na izradi bio angažiran Teodor Krivak, ali za to nema čvrstih potvrda. Prilikom nabave predmeta za muzejski fondus nije bilo moguće saznati provenijenciju, odnosno za koju je crkva kalež bio naručen.

Autorski segment Ljudevita Griesbacha u srebru u njegovoj vlastitoj tvrtki zasad nije poznat izuzev jednog primjera: srebrnih korica fotoalbuma s motivom Vile Pongratz u Zagrebu,

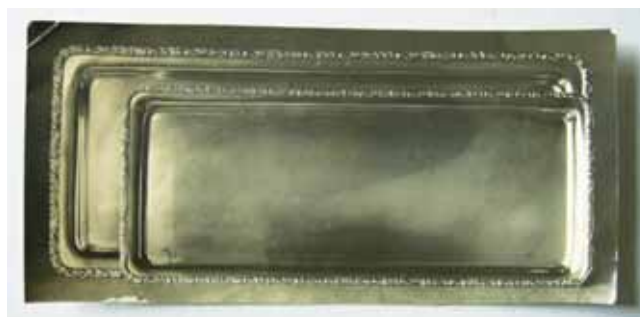
7 Ivo Kerdić »Spomenica Hrvata Sv. Ocu«, fotografija iz revije Svijet, Zagreb 1933., br. 15

Ivo Kerdić, Memento of the Croats to the Holy Father, photograph from the review Svijet, Zagreb, 1933, no. 15

rezidencije kraljevskoga para, otkupljene 1930. i uređene za njihov boravak u Zagrebu. Fotografije Aleksandrova proputovanja Hrvatskom snimio je Gjuro Griesbach i potom u obiteljskoj radionici izveo i opremio album, te ga predao Aleksandru Karadorđeviću u Beogradu 1934. godine.²² Budući da je cijela zamisao izvedena u obiteljskoj tvrtki, koncepciju samih iskucanih korica osmislio je Ljudevit Griesbach, oblikovao kao uobičajenu suvenirsku vedutu grada s tada čestim motivom obnovljene vile Pongratz. Iako se može pretpostaviti zanatska vrsnoća izvedbe, u likovnom smislu srebrne korice albuma vjerojatno su rađene prema fotografskom predlošku.

Godine 1930. tvornica »Griesbach i Knaus« dobiva velike narudžbe od Ministarstva trgovine i industrije, odnosno od Središnje uprave za mjere i dragocjene metale za žigove za mjerne instrumente, za žigove za baždarenje buradi i za žigove za žigosanje plemenitih metala.²³ Idejna rješenja za sve te narudžbe dao je Ivo Kerdić, a redukcije na mjeru same punce za otiskivanje i izvedbe određenih količina primjeraka proveli su »Griesbach i Knaus«.

Tvrtka ranih tridesetih godina 20. stoljeća i dalje intenzivno surađuje s Kerdićem na svakoj od njegovih važnih narudžbi, kao što je pozlaćivanje sakralne opreme u Crkvi sv. Blaža²⁴ – 12 svijećnjaka za konsekraciju, 6 svijećnjaka za oltar, križ na glavnom oltaru, dvokraki svijećnjaci za glavni oltar, kanonske ploče i velika vječna svjetla uz glavni oltar. Surađivali su s Kerdićem i 1933. na izvedbi detalja opreme njegove Spomenice za Sv. godinu²⁵ po narudžbi Katoličkog narodnog saveza. Korice Spomenice izvedene su od iskucanog srebra

8 Pladanj, oko 1930., snimio Lj. Griesbach
Tray, around 1930, photographed by L. Griesbach

9 Pladnjevi, oko 1930., snimio Lj. Griesbach
Trays, around 1930, photographed by L. Griesbach

s centralnim motivom rassetoga Krista, nad križem su dva anđela, a pokraj križa smještena su po dva povijesna lika značajna za vezu Sv. Stolice s hrvatskim narodom: Berislavić, kralj Zvonimir, biskup Grgur Ninski i Julije Klović. Prema Spomenici izvedena je i plaketa identična motiva. (sl. 7)

Godine 1935. izvode još jednu za javnost značajnu narudžbu, ponovno kao suradnici Ive Kerdića, koji radi idejnu koncepciju i pojedinačna rješenja opreme, za Oltar bl. Nikole Tavelića u Jeruzalemu. Kerdić za taj oltar izvodi cjelokupnu oltarsku opremu: križ, četiri svijećnjaka, kanonske ploče, kalež i patenu, kadionicu i zvonac te veliki pozadinski reljef za oltar, a »Griesbach i Knaus« podnose račun za srebrni kalež s patenom, posrebrnu kadionicu, posudu za tamjan, ovalni pladanj i kantice za vino i vodu od srebra te jedan posrebrnjeni grb. U ožujku 1936. održana je »Izložba Svete Zemlje« u Umjetničkom paviljonu posvećena oltaru i opremi Oltara bl. Nikole Tavelića u »Slavenskoj katoličkoj crkvi Žalosne gospe u Jeruzalemu« prije predviđenog hodočašća u Jeruzalem. Na toj izložbi ukraden je kalež, za koji Kerdić traži ponovljeni predračun²⁶ i izvedbu još jednoga istoga kaleža od »Griesbacha i Knausa«, koji su izveli i prvi primjerak. Nema podataka je li još jedan kalež, jednak ukradenome, i izveden. Radionički predmeti obuhvaćali su i izradu novog posuđa kao i »popravak kina-srebrne robe, pribora za jelo, ukrasnih sobnih predmeta te obavljanje pozlate, posrebrjenja, poniklovanja i pobakrenja te poliranja svih ovih predmeta

10 Ponuda sportskih pokala iz kataloga s ponudom tvrtke, 1936.
The range of sporting cups, from the firm's catalogue of 1936

tako da nakon popravka izgledaju kao novi.«²⁷ Međutim, izvedba srebrnine i predmeta za opremu stola nije imala vlastitu katalošku ponudu. Izrađivali su pladnjeve, vrčeve, servise za čaj i kavu kao i sve »stolne predmete« te reklamirali izradu svijećnjaka u svim stilovima i popravke srebrnine.²⁸ Pladnjevi iz njihove produkcije s jedne strane slijede moderno oblikovanje glatkih profilacija i lomljenih stranica u duhu art decoa (sl. 8), pri čemu maksimalno iskorištavaju kvalitetu poliranog srebra kombiniranjem reflektirajućih ploha ili se oslanjaju na reprezentativne uzore historicizma preuzimajući cvjetne elemente ukrasnih bordura aplicirane na razvedene rubne profilacije (sl. 9). Iako su primjeri malobrojni, ukazuju na dvojnost stilskih kretanja tih godina: sklonost geometrizmu art decoa kao i sklonost oblikovanju s izraženijim reminiscencijama na historijske stilove.

Istraživanje unikatnih radioničkih radova, uglavnom izravnih narudžbi, danas je izuzetno otežano budući da nije sačuvana dokumentacija u obliku crteža, skica ili sličnog, niti arhiv s podacima o zaposlenicima.²⁹ Prema usmenim informacijama, zaposlenih je majstora u ovom dijelu produkcije bilo mnogo,³⁰ ali nisu nam poznata njihova imena osim nekih majstora, poput Franje Lutza, Srečka Gajšeka, Franje Husa, Đure Frljaka, Franje Ratajeca, koji su djelovali pri samom koncu tridesetih godina i tijekom Drugoga svjetskog rata (u sklopu tvrtke »Braća Knaus«). Tvrtka je bila rasadnik mladih majstora zlatara, cizelera, srebrokovinara, a kasnije i niza drugih specijalnosti vezanih uz obradu plemenitih metala, tako da će se postupno otkrivati pojedini manji segmenti povijesti djelovanja i njihove produkcije, i to istraživanjem podataka o pojedinačnim zagrebačkim zlatarima koji su u svojim počecima surađivali ili bili zaposleni u toj radionici. Iako unutar radioničke proizvodnje ne bi trebalo miješati serijsku produkciju srebrnih i posrebrnenih sportskih pokala i lovor-vijenaca,³¹ taj segment produkcije upotrebnih i uspomenskih predmeta većeg formata ipak je bliži radioničkom pristupu izrade, te ga stoga ovdje i spominjem. Taj dio ponude tvrtke pojavljuje se prvi put tek u katalogu

11 Nastup na 30. Zagrebačkom zboru 1938., Foto Donegani, Državni arhiv Zagreb

The firm made an appearance at the 30th Zagreb Fair, 1938, Foto Donegani, State Archives, Zagreb

tvrtke iz 1936. (sl. 10 i 11), no prema nekim indicijama time su se počeli baviti već od početka tridesetih.³² Sportski pokali, čaše i kupovi od srebra i kina-srebra ilustrirani na jednoj od stranica kataloga, većinom ukazuju na iste elemente – nizanje glatkih, čistih ploha, pretežno ravnih ili samo blago svedenih, uz redovite stepenaste elemente dominantne u gradnji forme i baza, kao i prihvata poklopaca. Iako dizajn tih predmeta nije potpisan likovno rješenje asocira na neke primjere oblikovanja u metalu Tomislava Krizmana, i to posebno na njegove prve radove u vlastitom atelijeru po osnutku Škole za umjetnički obrt, osnovane 1910., kao i na logo udruženja »Djelo«, ali i na internacionalnu modu razdoblja oko 1930-e. Industrijsko oblikovanje njemačkih proizvođača oko 1930-e također je moglo biti inspiracija za oblikovanje Griesbachovih sportskih pehara (sl. 12) budući da je tvrtka intenzivno surađivala s nizom njemačkih proizvođača, posebno s onima iz najznačajnijega njemačkog centra produkcije takve vrste predmeta, s onima iz Pforzheima, grada koji je ujedno i tradicionalno središte njemačkog zlatarstva i oblikovanja metala. Međutim, stranice istoga Griesbachovoga kataloga iz 1936. svjedoče i o oblikovanju pehara na uobičajen način, asocirajući na oblik crkvenoga kaleža, što potvrđuje i prisutnost očiglednih reminiscencija historicizma, tradicionalno izuzetno dobro prihvaćenih kod šire publike (sl. 13 i 14). Eventualna izravna povezanost s Tomislavom Krizmanom kao autorom oblikovanja tih modernih, čistih primjera sportskih pokala nije zasad vjerojatna jer se on na pojedinim stranicama kataloga jasno navodi kao autor pojedinih znakova i plaketa, tako da bi u tom slučaju najvjerojatnije bio naveden i ovdje. Ali budući da je Krizman s Griesbachom i Knausom intenzivno surađivao, možemo pretpostaviti njegov indirektan utjecaj ili sugestiju pri definiranju pojedinih primjeraka, i to sve u prvim godinama 1930-ih, kada

12 Pokal, posrebrnena metalna legura, oko 1936., Hrvatski športski muzej (foto: S. Budek)

Cup, nickelled metal alloy, around 1936, Croatian Sports Museum

13 Pokal, posrebrnena metalna legura, oko 1936., Hrvatski športski muzej (foto: S. Budek)

Cup, silver plated metal alloy, around 1936 Croatian Sports Museum

se tvrtka »Griesbach i Knaus« intenzivno usmjerava prema suradnji s etabliranim umjetnicima Kraljevine Jugoslavije i kada je i Krizman s njima intenzivno surađivao.

Prateći razvoj tvrtke u cjelini, počevši od tvrtke »Ljudevit Griesbach – Tvornica zlatne i srebrne robe« iz 1921. do tvrtke »Griesbach i Knaus«, odnosno od samog početka dvadesetih godina do početka 1940., sagledavamo razvoj zagrebačkih tržišnih prilika, ali i razvoj individualnih obrtničkih mogućnosti, koje su se u ovom slučaju izuzetno dobro prilagođavale zahtjevima tržišta. Tvrtka je u periodu od desetak godina uspjela razviti kvalitetno, razgranato poslovanje: u prvim Griesbachovim godinama dosta samozatajno u reklamnom

smislu, ali uz istaknut nastup na Izložbi dekorativnih umjetnosti u Parizu gdje izlaže dozu izvedenu prema dizajnu Otta Bergera, koju će i kasnije izlagati na izložbi Umjetničkog udruženja »Djelo« 1927. godine u Umjetničkom paviljonu u Zagrebu. Prvih godina intenzivno surađuje i s Ivom Kerdićem na unikatnim radovima, također zahtjevnih likovne razine. Tih godina, uz serijsku proizvodnju značaka, prepoznatljiva je usmjerenost prema vrlo kvalitetnom zanatskom radu, prema unikatnoj produkciji, koja tržišno ni tada nije lako mogla opstati. Sagledavajući njihove poznate realizacije unikatnih narudžbi, poput onih za Sv. Oca, potom za Nadbiskupsko sjemenište, kao i vratnice ikonostasa Crkve sv.

14 Plaketa Zagrebačkog klizačkog društva dr. Franji Bučaru, 1936., Hrvatski sportski muzej (foto: S. Budek)

Plaque of the Zagreb Skating Association presented to Dr Franjo Bučaru, 1936, Croatian Sports Museum

Đorđa u Oplencu kao dvorsku narudžbu, proizlazi zaključak o zaista vrhunskim mogućnostima izvedbe. Uostalom, značajnijih narudžbi ni značajnijih naručitelja u tadašnjoj državi

tih godina nije ni bilo. Narudžbe povodom proslave tisućite godišnjice hrvatskoga kraljevstva 1925., odnosno kalež za Sv. Oca bile su apsolutno najvažnije autorske narudžbe te godine u Hrvatskoj, o kojima je javnost bila detaljno izvještavana. Izgradnja i opremanje Nadbiskupskoga sjemeništa također je jedna od iznimno prisutnih tema u javnosti i u tisku ranih 1930-ih godina, a dvorska narudžba za crkvu, odnosno kraljevski mauzolej u Oplencu također samo potvrđuje vrhunske mogućnosti realizacija »Griesbacha i Knausa«.

Od 1926., od formiranja partnerskog odnosa u novom poduzeću »Griesbach i Knaus«, dolazi do značajnih novina. Osjeća se intenzivan obrat prema reklami, marketingu i serijskoj produkciji, tržišno neusporedivo isplativijoj, ali ne treba zaboraviti da se tek tih godina i tržište nove države stabiliziralo i postalo dovoljno imućno za ponudu luksuznije robe i nakita u većim količinama.³³ Uz nakit, značke, posuđe, servise i ostalo od početka 1930-ih najviše se orijentiraju na proizvodnju medalja i plaketa³⁴ i pritom sjajno surađuju s nizom vrsnih umjetnika, poput Ive Kerdića, Hinka Juhna, Ivana Meštrovića, Lojze Dolinara, Frane Kršinića, Viktora Bernfesta, Tomislava Krizmana i drugih. Same izvedbe realiziraju u vlastitoj radionici i proizvodnom pogonu, no zasad nisu poznati mnogi majstori koji su izvedbe u doslovnom smislu realizirali. Jedan od izuzetnih majstora, vrhunski graver za kojega se zna da je u jednoj fazi radio i za to poduzeće, bio je Teodor Krivak, autor niza njihovih izvedbi oko 1930. godine. Poznato je još nekoliko imena zlatarskih i srebrokovinarskih majstora, međutim opseg djelatnosti bio je izuzetno velik, ali zasad nije poznato koliko su točno majstora i radnika zapošljavali. Tvrtka je svakako bila najznačajniji proizvođač zlatne i srebrne robe, sportskih pehara i medalja na području cijele tadašnje države, bila je pokretač domaće proizvodnje i posebno sudjelovanja umjetnika na osmišljavanju svojih proizvoda, čime su podupirali i dizajn domaćih autora te i na taj način obilježili likovnu scenu međuratnog razdoblja.

Bilješke

1 BRANKA HLEVNJAK, Ljudevit Griesbach – fotograf moderne, Zagreb, 1997., 114. – Rođen je 20. 5. 1890. Tokom Prvog svjetskog rata, točnije 1914. i 1918., bio je ratni izvjestitelj – fotograf austrougarske vojske, a godine 1919. dolazi u Zagreb.

2 Državni arhiv u Zagrebu (dalje DAZ), F: GPZ, Obrtni registri, Obrtni upisnik A 1916–20 – Tvrtka »Hack Aurel i drug« odnosno »Zlatarka – radiona za preradu zlata i srebra Hack, Griesbach i Jungović« u Ilici 14 djelovala je svega nekoliko mjeseci.

3 JOSO LAKATOŠ, Industrija Hrvatske, Zagreb, 1924., 236–237. – Prema Lakatošu poduzeće je 1921. preseljeno iz Mitrovice na Savi u Zagreb. Tvornica 1924. ima strojeve na plin i električnu snagu, niz strojeva za prešanje, za valjanje i za izradu žice. Štance za nakit izrađuju u vlastitom rezbarskom odjeljenju, tada zapošljava 25 radnika. Lakatoš posebno ističe podatak da imaju strojeve za automatsku izradu lančića na metre i peć za emaljiranje nakita.

4 DAZ, F: GPZ, Obrtni upisnik 1921.–1927., 226. – Obrtna iska-znica br. 60007 1921 glasi: G. Ljudevit Griesbach, stan u Ilici 54, prijavio je u području grada Zagreba u Martićevoj 25, počam od 1. prosinca 1921. baviti obrtom zlatarskim i srebrnarskim, preradom i prečišćavanjem zlata, srebra i svih drugih kovina, trgovinom zlatne i srebrne robe, dragulja i satova te tome spadajućih pripadaka na veliko i na malo pod tvrtkom »Ljudevit Griesbach, zlatar i draguljar, tvornica zlatne i srebrne robe«.

5 Prema usmenim podacima zlatarski je zanat izučio u Pforzheimu, a njegov otac Đuro bio je urar i također zanat završio u Pforzheimu.

6 JOSO LAKATOŠ (bilj. 3), 238. – Tijekom 1920-ih Kerdić intenzivno surađuje i s radionicom Kristan i Kolenko, odnosno »Prvim jugoslavenskim atelierom fino-dragocjenog i zlatnog nakita«, jednom od najkvalitetnijih zagrebačkih zlatarskih radionica, poznatoj po luksuznom nakitu od zlata i platine s uložnim skupocjenim dragim kamenjem, prvenstveno briljantima.

- 7
BORIS PRISTER, *Odlikovanja Nezavisne Države Hrvatske iz zbirke dr. Veljka Malinara*, Zagreb, 1997., 65. Prema Obrtnom upisniku 1921.–1927. Ljudevit Griesbach i Dragutin Knaus dobivaju 23. 9. obrtnu iskaznicu pod brojem 70562 / III – 1925., međutim prema usmenim podacima neobjavljenih istraživanja dr. Ivo Lentić je Borisu Pristeru dao podatak da se zajednička tvrtka »Griesbach i Knaus« otvara 6. 1. 1926. za što, zasad, nema potvrde.
- 8
DAZ (bilj. 4) – Prije toga Zapisnikom od 17. 9. 1925. Ljudevit Griesbach sa stanom u Martičevoj 23 prijavljuje da je danom 21. 9. 1925. napustio zlatarski obrt, kojim se bavio na temelju Obrtne iskaznice od 26. 11. 1921. broj 60007/III – 1921.
- 9
Josefina Knaus udala se za Ljudevita Griesbacha, a njezina braća Ivan (stariji brat) i Dragutin (mlađi brat) sudjeluju u zajedničkom obiteljskom poslu. Prema sačuvanim računima na memorandumima tvrtke nakon 1926. većinu potpisuje Ivan Knaus.
- 10
DAZ (bilj. 4) – U *Obzoru* od veljače 1926., br. 85, reklama oglašava: »Zlatnine, optika, foto material / Kupite najjeftinije u novo otvorenoj radnji / cijene u izlogu / Griesbach i Knaus / tvornica zlatne i srebrne robe / Optika i foto material / Prodavaona Zagreb Jurišićeva 1.« Podaci odgovaraju i arhivskim podacima.
- 11
DAZ (bilj. 4) – U Obrtnom upisniku 1921.–1927., knjiga 68, br. 226, pod brojem 16010 – III – 1926, navodi se proširenje optičarskog obrta, a pod brojem 102180 / III 1926, prijavljuje se proširenje djelatnosti na urarski obrt.
- 12
Zahvaljujem na podacima mr. sc. Branki Hlevnjak, koja se bavila fotografskim opusima Ljudevita i Gjura Griesbacha, te objavila niz biografskih podataka u: BRANKA HLEVNJAK (bilj. 1), *Đuro Griesbach – Od vida do privida*, Zagreb, 2001.; *Gjuro Griesbach – Tragom Indijanca*, Zagreb, 1998.; BRANKA HLEVNJAK, RHEA IVANUŠ, *Hrvatska antiratna fotografija*, Zagreb, 2008.
- 13
Pretpostavljam da je tvornica kao veliki pogon bila iz Martičeve preseljena u Ilicu 15 i tamo je trajala, a radionica se vjerojatno selila s broja 17 na broj 15. Prema dokumentima (memorandumima) za tvornicu je adresa kontinuirano Ilica 15 (ta je adresa navedena i u žigu), a žig za radionicu glasi na Ilicu 17.
- 14
DAZ, *F: GPZ, Obrtni registri, IV – 347 – 32*
- 15
BORIS PRISTER (bilj. 7), 65. – Ovdje su objavljena neka istraživanja dr. Ive Lentića, između ostalog i preimenovanje tvrtke, što potvrđuju i podaci iz Arhiva za likovne umjetnosti HAZU, gdje sam našla zadnji memorandum s nazivom »Griesbach i Knaus« s datumom 20. 7. 1939., dok se sljedeći poslovni kontakt s Kerdićem od 19. 6. 1940. već vodi pod nazivom tvrtke »Braća Knaus, zlatarsko-rezbarska radiona te kovnica znakova, medalja i ordena«, Zagreb, Ilica 15.
- 16
Arhiv za likovne umjetnosti HAZU (dalje: Arhiv HAZU), *Ostavština Kerdić*. – Zaključak proizlazi iz niza predračuna pripremanih za Ivu Kerdića.
- 17
Arhiv HAZU (bilj. 16).
- 18
Iako Krivak sam o svom poslu za Griesbacha nije rado govorio, prema nekim podacima proizlazi da je za njih radio od 1928. do 1933. godine.
- 19
MIODRAG JOVANOVIĆ, *Oplenac, Topola*, 1989., 220.
- 20
Zahvaljujem rektoru Međubiskupijskog sjemeništa vlč. Ivanu Gretiću na ustupanju predmeta za obradu i fotografiranje.
- 21
Zapisi o gradnji i opremanju, Arhiv Međubiskupijskog sjemeništa. O Vinku Rauscheru i njegovim crtežima predmeta primijenjene umjetnosti detaljnije u: DRAGAN DAMJANOVIĆ, *Radovi hrvatskih arhitekata u časopisu Wiener Bauhütte*, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 30 (2006.), 229–240.
- 22
Gjuro Griesbach: Gjuro Griesbach – Tragom Indijanca, Autobiografske crtice; (prir.) Branka Hlevnjak, Zagreb, 1998., 121.
- 23
Sve te narudžbe, izuzetno značajne, a u javnosti praktično nepoznate, potvrđuju vrhunsku kvalitetu radova i izvedbi; žigovi su naručivani iz centralne uprave u Beogradu za sve mjerne urede u državi.
- 24
Kerdić intenzivno surađuje s arh. Stjepanom Hribarom, koji će, nakon smrti arh. Viktora Kovačića, nastaviti opremanje Crkve sv. Blaža u Zagrebu prema Kovačićevim rješenjima. Ali Kerdić je uz to imao i izravne informacije o tome kako je Viktor Kovačić zamislio unutrašnjost crkvenog prostora jer je Kovačić s njim kontaktirao već na samom početku projektiranja Crkve, prije Kerdićeva dolaska u Zagreb 1913. godine.
- 25
LIDA ROJE-DEPOLO, VESNA MAŽURAN-SUBOTIĆ, Ivo Kerdić, Zagreb, 1993., 66. – Naručena je 10. 4. 1933., a rok za dovršenje bio je 15. 5. 1933. godine. U svibnju se održalo i hodočašće Papi Piju XI., koje je predvodio nadbiskup Bauer (Arhiv HAZU, bilj. 16). Prema podacima iz kataloga uz retrospektivu Ive Kerdića, predmet se čuva u Vatikanskoj riznici.
- 26
Arhiv HAZU (bilj. 16). – Kerdić 15. 4. 1936. traži ponovljeni predračun i izvedbu kaleža, »jednakog onomu ukradenom na izložbi«.
- 27
Foto-cjenik tvrtke Griesbach i Knaus, Zagreb, 1928.
- 28
Ilustrovani katalog Griesbach i Knaus, Zagreb, 1936.
- 29
Prilikom nacionalizacije i iseljenja tvrtke iz Ilice 15 većina dokumentacije je izgubljena, tako da nijedan od državnih arhiva o njima nema nikakve građe. Tom prilikom pojedini su majstori sačuvali neke dokumente ili dijelove dokumentacije, što je danas dragocjen i jedini izvor informacija. Nažalost, ni u obitelji ništa nije sačuvano budući da su 1945. Ljudevit Griesbach i Dragutin Knaus odvedeni u zatvor, pa u logor na Krndiji. Prema pismima iz logora može se zaključiti da Griesbach pokušava spasiti neke dokumente moleći da to za njega učine zaposlenici u Jurišićevoj 1 (podaci unuke Inge Griesbach, na čemu joj zahvaljujem).
- 30
Prema usmenim podacima i sjećanjima Vlade Mataušića, koji je kao mladi naučnik povremeno navraćao u taj prostor, zaposlenih majstora u odjelu radionice i tvornice, odnosno u jednoj velikoj hali u Ilici 15, bilo je 25–30. Ta je tvornica bila najveća i najznačajnija u Zagrebu, a u tadašnjoj državi mogla joj je konkurirati samo još jedna. Mogli su izvesti sve narudžbe koje su zadirale u zlatarsku, srebrokovinarsku ili medaljersku struku. Nisu izrađivali

pribor za jelo. Godine 1924. imali su sveukupno 25 radnika, tako da se opseg zaposlenih, izgleda, nije bitno mijenjao.

31

Zahvaljujem na ustupanju građe i podataka za objavljivanje ravnateljstvu HŠM Zdenku Jajčeviću i muzejskoj savjetnici, voditeljici zbirke HŠM Đurđici Bojanić. Sportski pokali bili su dio serijskih narudžbi, tako da se ta vrsta predmeta češće nalazi u fondovima muzejskih institucija.

32

Katalog proizvoda iz 1930. jasno navodi da nude srebrne i posrebrene lovor-vijence vlastite izrade, dok jasno ističu da sportske

pokale ne izrađuju. Sljedeći katalog iz 1936. u ponudi reklamira i sportske pokale vlastite izrade.

33

IVAN KAMPUŠ, IGOR KARAMAN, Tisućljetni Zagreb, Zagreb, 1994., 262. – Od 1924. dolazi do potpune stabilizacije jugoslavenskog dinara i sređivanja monetarnih prilika kao preduvjeta svake stabilne privrede.

34

IVAN MIRNIK, Masonic Medals of Croatia, u: *The Medal*, 40 (2002.), 43–53.

Summary

Arijana Koprčina

Griesbach and Knaus, the First Zagreb Gold and Silver Goods Factory (1925–1939) – Workshop and Individual Production

Metal design in Croatian between the two world wars is a largely unexplored area, particularly that part of the production that was part of the trade or craft domain and not artistic and original work. One of the leading and most important firms was the Griesbach and Knaus First Zagreb Factory of Gold and Silver Goods, which grew out of the Ljudevit Griesbach Factory of Gold and Silver Goods founded in 1921, in Zagreb, renamed in 1925 Griesbach and Knaus. It would operate under this name until the end of 1939, and in early 1941 turned into the Knaus Brothers (Braća) mint. The firm was very successful, and from its first years dealt with the production of jewellery and badges, and from the thirties onwards vigorously addressed the production of medals and plaques, sporting cups and silverware. The least known is their workshop and one-off production of silver objects done in collaboration with a number of artists, particular attention being drawn by Ivo Kerdić, the best known artistic personality of the inter-war period dedicated to the design of applied art objects in metal. The firm went on working with Kerdić in a number of projects, like the chalice for the Pope ordered on the occasion of the Croats' pilgrimage to Rome in 1925. After that they worked on the making of the Commemoration Book of the Kingdom of Croatia, also done in 1925, marking the celebration of the one thousand years of the kingdom. It was exhibited at the decorative arts exhibition in Paris in 1925 and at the exhibition of Djela – which was an association for the promotion of fine crafts – in 1927 in Zagreb. In the same year the firm was renamed Griesbach and Knaus; in 1925 Ljudevit Griesbach himself took part in the Paris exhibition of decorative arts with a jar produced after a design of Otti Berger, Kerdić's pupil of the time; later on she was to dedicate herself to textile design only. The firm also did some other very important orders, like the chalice and monstrance for the archdiocesan seminary in Zagreb, probably done after designs by Vinko Rauscher, and on the

production of the doors of the tabernacle in the Church of St Đorđe in Oplenec, the mausoleum of the Karadževićs done after a drawing by Nikolaj Krasnov. The production of this firm in the realm of secular silversmithing is less known; there are silver laurel wreaths, sporting cups, and very secular silverware, mainly trays. Considering this craft production from the design point of view, one can conclude that the sporting cups were, more than the rest of the production, done in the spirit of international Art Deco, shaped with elements of pure geometrised forms and built by sequencing broken sides, a geometry of pure form being noticeable in the design of the silver trays or platters. The dominant part of the silversmithing workshop production was directed towards design with reminiscences of historical styles, particularly with ornamental decorations, along the lines of the Baroque and Rococo, and with neo-Gothic elements, characteristic of the design of religious objects like the chalice and monstrance for the archdiocesan seminary in Zagreb.

The Griesbach and Knaus Firm was the starting place of many gold and silver master craftsmen, and apart from silversmithing, also dealt with the making of jewellery and in particular with the forging of medals and badges, the most important part of its production in the 1930s. The firm had a highly modern approach, was open to collaboration with many artists, and to participation in international and domestic exhibitions, which picks it out from the usual tradesman-level of business operations and it occupies one of the most important positions in the area of trade production in the realm of applied art in metal in Croatia in the interwar period.

Key words: Craft, Art Deco, metal design, Griesbach and Knaus, Ivo Kerdić, Otti Berger, Vinko Rauscher, Teodor Krivak, Nikolaj Krasnov, Zagreb, Paris